

چند روزنامه در عهد ناصرالدین شاه

بمقام آقای م. صدر هاشمی

در شماره قبل مجله یادگار وعده دادیم که از دوروزنامه مهم دیگر زمان ناصرالدین شاه یکی بنام «روزنامه دولت علیه ایران» و دیگری بنام «مریخ» گفتگو نمائیم. شاید اگر فرصت و مجالی دست داد در شماره بعد هم از یک روزنامه مهم که مدت ده سال تمام در اصفهان بنام «فرهنگ» در همین زمان ناصرالدین شاه چاپ و منتشر میشده بطور تفصیل سخن بمیان آوریم تا بر خوانندگان واضح گردد که زمان ناصرالدین شاه از لحاظ روزنامه نگاری یکی از ادوار قابل توجه بوده و بطور قطع تا کنون هم در مملکت ما جراید مفیدی مانند «اطلاع» و «ایران» و «ایران سلطانی» و روزنامه مرآت السفر» و سایر جراید این دوره پیدا نشده است چه از حیث خوبی چاپ و کاغذ و خط چه از حیث مندرجات. در هر صورت منظور ما در اینجا گفتگو از تمام جراید زمان ناصرالدین شاه نیست امیدواریم بزودی وسائل طبع کتاب «تاریخ جراید و مجلات ایران» فراهم گردد تا واضح شود که ایران نیز از لحاظ فن روزنامه نگاری آنقدر ها هم عقب نمانده است.

۴ - روزنامه دولت علیه ایران

این روزنامه در سال ۱۲۷۷ قمری در طهران تأسیس و با اهتمام و مباشرت میرزا ابوالحسن غفاری نقاش باشی کاشانی ملقب ب صنیع الملک دائر شده است و آن دنباله روزنامه «وقایع اتفاقیه» بوده که مدت زمانی منتشر میشده و در تاریخ مذکور یعنی سال ۱۲۷۷ تعطیل و بجای آن روزنامه دولت علیه ایران انتشار یافته است. تفصیل این اجمال آنکه پس از انتشار شماره ۴۷۱ روزنامه وقایع اتفاقیه که

باسم روزنامه وقایع یوم پنجشنبه ۲۶ شهر محرم مطابق سال بیجی ثیل سنه ۱۲۷۷-
 بوده شماره ۴۷۲ بنام «روزنامه دولت علیه ایران» منتشر شده و بطور غیر مرتب بعد
 از این جمعا ۱۹۶ نمره یعنی تا شماره ۶۶۸ مورخ هفتم شوال ۱۲۸۷ قمری انتشار
 یافته و در این تاریخ تعطیل شده است.

از خصوصیات و امتیاز این روزنامه تصاویر و نقاشی های متعددیست که از شاهزادگان
 و رجال درباری و حکام و امرای زمان ناصرالدین شاه در هر شماره چاپ شده و این
 تصاویر که فهرست قسمتی از آنها را بعد ذکر خواهیم کرد بقلم مرحوم صنیع الملك
 مباشر روزنامه نقاشی شده است. مرحوم میرزا ابوالحسنخان صنیع الملك نقاشی عم
 مرحوم کمال الملك از اساتید فن نقاشی بوده و او این صنعت را در فرنگستان تکمیل کرده
 و در آغاز سلطنت ناصرالدین شاه بایران برگشته است. صنیع الملك پس از مراجعت از
 اروپا مورد توجه خاص ناصرالدین شاه قرار گرفت و چون در فن نقاشی و صنعت چاپ
 مهارت بسزائی داشت کار مطبعه دولتی و اداره روزنامه بمعهده او محول گشت و این
 شغل تا سال ۱۲۸۲ قمری که مشارالیه در پنجاه سالگی بمرض سکنه دار فانی را وداع
 نمود بمعهده او بود.

سرلوحه روزنامه عبارت از شیر و خورشید بزرگ است که شیر ابستاده و شمیری
 در دست دارد و این علامت نشانه رسمی و دولتی بودن روزنامه است. در بالای شیر
 و خورشید عنوان «روزنامه دولت علیه ایران» باخط نستعلیق درشت و در زیر آن تاریخ
 انتشار هر نمره با خط نستعلیق درشت چاپ شده است. در گوشه راست سرلوحه باخط
 ریز نستعلیق عدد نمره و قیمت اشتراك (قیمت روزنامه نسخه پانزده شاهی، سالیانه
 سه تومان و شش هزار دینار است) و در طرف چپ عبارت: «منطبعة دار الخلافة طهران
 قیمت اعلانات از قرار سطر بیاض دینار است» درج و در زیر این سرلوحه بخط نستعلیق
 درشت عنوان: « اخبار ممالک محروسه ایران» چاپ شده است سپس از ستون اول
 مطالب روزنامه شروع میگردد.

شماره صفحات روزنامه از ۴ تا ۷ بقطع وزیری و خط نستعلیق متوسط وبا چاپ

سنگی است.

از خصوصیات این روزنامه یکی این است که هر صفحه آن دارای حاشیه است که با خط نستعلیق درشت فهرست و با عنوان مطالب مندرجه در صفحه در آن نوشته شده، مثلاً در نمره ۵۲۷ مورخ یوم پنجشنبه هفدهم شهر صفر المظفر مطابق سال ایت ایل ۱۲۷۹ عنوانهایی که در حاشیه نوشته شده از اینقرار است: صفحه اول: «حالات متعلقه بوجود مسعود همایون خلدالله ملکه و سلطانه». دوم: بقیه حالات متعلقه بوجود مسعود فیاض الجود اقدس همایون ظل الله شاهنشاه خلد الله ملکه و سلطانه سوم: بقیه حالات متعلقه بوجود مسعود همایون شاهنشاهی خلدالله ملکه و سلطانه و: «دربار معدتمدار». چهارم: «بقیه اخبار دربار معدتمدار همایون اعلی و دارالخلافه الباهرة» پنجم: اخبار دربار معدتمدار همایون و دارالخلافه الباهرة «ششم: دارالخلافه الباهرة و دربار معدتمدار» و در مقابل وقایع استرآباد (دارالمرز)، هفتم: «ترجمه استخراجی از روزنامه جات ممالک هندوستان».

هم چنین در ذکر اخبار مربوط بولایت نام شهر بخط نستعلیق درشت چاپ شده است. معمولاً در صفحات اول و دوم اخبار مربوط بناصرالدین شاه درج شده است و ما برای اطلاع خوانندگان از سبک مندرجات و طرز اخبار روزنامه دو نمونه در اینجا نقل میکنیم یکی از نمره ۵۲۷ و دیگری از نمره ۵۵۲ مورخ پنجشنبه ۱۲ شهر رجب ۱۲۸۰ قمری. نمونه اول تحت عنوان: «حالات متعلقه بوجود مسعود همایون خلدالله ملکه و سلطانه» میباشد از اینقرار:

«از تفضلات خدای ودود وجود مسعود همایون مقرون بکمال انبساط و صحت و از انتظام و انضباط امور مملکت خاطر مهر مظاهر مبارک قرین بنشاط کامل و مسرت است بعد از انقضای ایام عاشورا و فراغت از تعزیه داری جناب خامس آل عبا علیه التحیه و الثنا چون هوای دارالخلافه و شمیرانات از حد اعتدال تجاوز نموده زیاد گرم شده بود موکب مسعود همایون در روز چهاردهم محرم تشریف فرمای بیلاق شهرستانک شده ده روز علی الثوالی در آنجا نزول اجلال داشتند و گاهی از ایام که اندک فراغت از مهمات دولتی و مملکتی حاصل میفرمودند بجزم شکار صفحات آن بیلاق تشریف فرما گردیده پس از سیاحت و شکار مراجعت میفرمودند».

نمونه دوم: «بزرگترین نعمت و نیکوترین آلاء و الاء عموم اهالی ممالک محروسه ایران صحت مندی و استقامت مزاج و هاج کثیر الابتهاج همایون اقدس اعلی است که الحمد لله والمنه بوجه اتم و اکمل حاصل است و چون این اوقات که از قرار انتظام امور لشکر و کشور فراغتی دارند لهذا این روزها که ایام خوشی هوای شکارگاه جاجرود و موسم فراوانی صید آجاست عزیزت شکارگاه مزبور فرموده روز شنبه سلخ شهر جمادی الاخری تشریف فرمای جاجرود شدند».

مندرجات روزنامه پس از درج اخبار مربوط بشاه اخبار مربوط بدارالخلافه و بعد اخبار سایر شهرها و گاهی اخبار و حوادث ممالک خارجه بنقل از روزنامه های خارجه است. بیشتر اهمیت روزنامه دولت علیه بواسطه تصاویر و نقاشی هائست که از مرحوم میرزا ابوالحسن خان غفاری در آن چاپ شده است. گرچه در زیر هیچ یک از این نقاشیها اسمی از غفاری نیست ولی بقرائن و بطور قطع و یقین مسلم میباشد که همه کار آن مرحوم است.

این تصاویر از لحاظ اشخاصیکه نقاشی شده و هم چنین از جهت وضع لباس و جبه های ترمه و کلاههای بلند و قیافه های مخصوص کمال اهمیت را داراست، بخصوص که امروز دیگر از جمع زیادی از صاحبان آن تصاویر که در آن تاریخ هر کدام مقام و موقعیت خاصی داشته اند کمتر نام و نشانی باقی مانده و از این جهت از نظر تاریخ شایان توجه است. مقداری از نقاشی های روزنامه مربوط بعمارت و ابنیه سلطنتی از قبیل عمارت گلستان از طرف قبله و عمارت باغ سروستان از طرف شمال و غیره است که باز بی اهمیت نیست.

چون نمرات روزنامه دولت علیه ایران خیلی نادر و کمیاب است لذا نگارنده قسمتی از فهرست تصاویر آنرا در اینجا نقل میکنم شاید در بین این تصاویر کسانی مورد توجه خوانندگان باشند و در این صورت از تصویر ایشان اطلاعی حاصل خواهند کرد.

درنمره ۵۰۲ صورت میرزا محمد مستوفی.

« ۵۱۰ « جان محمدخان سرتیپ و صورت نایب لشکر نویس باشی.

« ۵۱۴ « حسینعلیخان سرتیپ و جنرال آجودان و صورت عمیدالدوله.

درنمره ۱۶۵ صورت رضاقلیخان و صورت شکارگاه پلنگ، این تصویر منظره کوهستان است که ناصرالدین شاه برای زدن پلنگ در آن قراول رفته و جمعی از همراهان در دو طرف ایستاده‌اند، صورت پلنگ نیز در این تصویر نموده شده است، تصویر این شکار هم که در جاجرود واقع شده در همین شماره مذکور است.

درنمره ۳۴ صورت صاحب‌دیوان.

« ۵۴۰ » امین دارالشورای کبری و تصویر سلام عام نوروز بتخت خاصه مرمر
 « » حاجی میرزا عبدالله خان حاکم همدان و صورت محمدحسن میرزا
 نایب النظاره

« ۵۴۱ » عمارت گلستان از طرف قبله

« ۵۴۲ » معبر الممالک و صورت عین‌الملک خوانسالار

« ۵۴۷ » محمدعلیخان بیکلریکی و صورت عمارت بادگیر و صورت بهاء‌الملک

« ۵۴۹ » عمارت باغ سروستان از طرف شمال

« ۵۵۰ » ابراهیم خان ناظم و نایب بلوچستان و صورت میرزا نصرالله خان
 لشکرنویس باشی و صورت قاسم خان والی

« ۵۵۲ » عمادالدوله و صارم‌الدوله و این دو تصویر پهلوی یکدیگر کشیده شده

« ۵۵۴ » میرزا نصرالله و حاجی میرزا حسینخان وزیر مختار

قبل از هر تصویری بمناسبت شرحی راجع بآن نوشته شده است.

۵ - روزنامه مریخ

همچنین روزنامه مهم زمان ناصرالدین شاه مریخ است که نمره اول آن روز دوشنبه پنجم شهر محرم الحرام ۱۲۶۹ قمری مطابق ۳۰ دسامبر ماه فرانسه ۱۸۷۸ میلادی در دارالطباعة خاصه در ارك همايون در چهار صفحه بقطع وزیری با چاپ سنگی بخط نستعلیق ریز طبع و توزیع شده است. قیمت آن در سال نه هزار دینار و در سه قسط و قیمت اعلان سطرری پنج شاهی است، کلمه «مریخ» در عنوان روزنامه بخط درشت و در دو طرف آن خصوصیات روزنامه درج شده است.

منظور از تأسیس روزنامه مریخ درج وقایع و حواصت نظامی و هم چنین ضبط برخی مطالب علمی و اموری که انتشار آنها برای اطلاع ایرانیان لازم است بوده و در نخستین شماره روزنامه بدین قسم معرفی شده است :

« این روزنامه مریخ حاوی وقایع رسمیه نظامی عساکر دولت علیه ایران و ترجمه تلگرافهای رسمیه دول و جامع بعضی فصول مرتبط بانشار علوم متداوله در فرنگستان و برخی مطالب که راجع بتمدنیت و حقوق ایرانیت است میباشد و در ذیل تاریخ قیصره رومیه الکبری که تا کنون بزبان فارسی ترجمه نشده و در خاتمه جنگ آخر که مابین دو اتین روس و عثمانی رو داده مسطور است » .

مندرجات روزنامه قطع نظر از مقالات متفرقه علمی که اشخاص بعنوان روزنامه فرستاده و در آن چاپ شده بیشتر مندرجاتش همان اخبار رسمی نظامی است و معلوم میدارد که روزنامه برای همین منظور تأسیس شده است . چون مقدمه ای که در شماره اول روزنامه ذکر شده تا اندازه بمعرفت و منظور از تأسیس روزنامه کمک میکند ما عین آنرا برای مزید اطلاع خوانندگان در اینجا نقل میکنیم :

« مدتی این مثنوی تأخیر شد مهلتی بایست تا خون شیر شد

روزنامه نظامی که هر آن اطوار و حالات و حاکی مراتب ترقیات کلیه اهالی نظام ظفر انتظام است و افراد قشون نصرت نمون از صاحب منصب و تاین در هر رتبه و درجه که باشند از تعلیمات و مطالب آن میتوانند بهره مندی حاصل نمایند چندگاهی وجدان مانع و فقدان مقتضی باعث ترك و انتشار آن آمد این اوقات که بطور اهمیت ترتیب و تکمیل دوایر دولتی بتوجهات مخصوصه بندگان اعلی حضرت قوی شوکت شاهنشاهی خلد الله ملکه و سلطانه مزیت اختصاص دارد اداره جلیله نظام که دائماً بوضعی خاص مورد توجه ملوکانه بوده و هست لوای اعتلا برافراشته و همت بر انتظام و اتساق جزئی و کلی امور گماشته بروز و اظهار این معنی را روزنامه نظامی مجدداً بر قرار و موجب اشتها و انتشار اخبار اهالی نظام و مؤلفات و نوشتجات مفیده حاوی مطالب جنگی و لشکر کشی و تشکیل اردوها از روی علم و طرح و نقشه دانشمندان فن و نکات و بیانات دیگر و ذکر دریافت مناصب عالیّه چاکران محترم و جان نثاران معظم آستان معدلت بنیان همایون

و شرح خدمات وزحمات و رنج اغتراب و اسفار ایشان بهر دیار میگردد .
 آنچه از این مقدمه معلوم میشود این است که قبل از این روزنامه روزنامه دیگری
 بنام نظامی منتشر میشده ولی نگارنده تا کنون از آن اطلاعی بدست نیآورده ام
 در شماره اول پس از این مقدمه اخبار رسمی نظامی که عبارت از حساب خزانه
 نظام باشد درج و از همین شماره دریاورقی روزنامه ترجمه تاریخ قیاصره رومیة الکبری
 آورده شده است . این ترجمه چنین آغاز میشود : «صیت قیاصره رومیة الکبری که شرق
 و غرب»

اخبار رسمی نظامی مسطور در روزنامه مطابق صورت رسمی متصدیان قسمت
 نظام بوده که برای اداره روزنامه میفرستاده اند . فی المثل درنمره ۳۱ مینویسد : «اخبار
 رسمی نظامی مطابق صورتیکه اللهمیار خان آجودانباشی کل نظام داده است »
 اخبار دول خارجه بندرت نیز در صفحات روزنامه دیده میشود . در هر شماره در
 زیر عنوان روزنامه فهرست مندرجات چاپ شده و فهرست مندرجات سوهمین شماره از
 اینقرار است :

«اخبار رسمی نظامی ، شرف ، مختصری از تفصیل جشن میلاد شرافت بنیان
 همایون و تغزل میرزا محمد حسین ادیب ، رقعه جناب حکیم الهی ، جنگ روس و عثمانی ،
 تلگرافهای خارجه و تاریخ قیاصره .»
 در هر شماره در انتهای صفحه چهارین جمله : « رئیس کل دارالطباعة و دارالترجمة
 ممالك محروسه ایران صنع الدوله محمد حسن » یا بطور اختصار « محمد حسن » که اشاره
 بمؤسس و مدیر روزنامه باشد درج است . از روزنامه مرتباً ۱۸ نمره که نمره
 آخر آن مورخ بتاریخ چهارشنبه ۱۶ جمادی الثانی ۱۲۹۷ قمری میباشد منتشر شده است .
 در شماره آینده از روزنامه فرهنگ که مدت ده سال باقطع بزرگ و چاپ عالی و خط
 میرزا فتح الله خان افسر در اصفهان منتشر میشده گفتگو خواهیم کرد .